

Jung en Zen

Om te beginnen zou ik iets willen opmerken over de gespletenheid, waarin wij leven en waaraan wij schijnbaar niet kunnen ontkomen. Ik heb een zen-meester gekend, een Koreaan, die altijd zei: “Don’t make opposites”, “Scheep geen tegenstellingen.” Eigenlijk is dat ook wat Jung benadrukt als het grote gevaar van het Westen, in feite van heel de wereld. Wij leven in opposites, in tegenstellingen, en dat kan onder bepaalde omstandigheden catastrofaal zijn.

Ik heb dat voor het eerst heel diep beseft, toen ik met mijn doctoraat bezig was en bij Han Fortmann terecht kwam. Volgens Fortmann is het meest verdrongene, het meest pijnlijke van dat ‘making opposites’, dat wij geen raad weten met onze agressie. Méér dan sexualiteit wordt de agressie onderdrukt en daarmee veel vuur, felheid en kracht. Als iets tegenstellingen schept, dan is dat wel dat wij leven in een laag, die veilig en verklaarbaar lijkt en dat daaronder iets schuilt dat schreeuwt om naar buiten te breken. Deze doorbraak kan zich niet anders uiten dan in de – soms gewelddadige – tegenstellingen die wij meemaken.

In mijn laatste gesprek met de onlangs overleden Leo Giesen hadden wij het daarover. Leo zei: “Wat ik mis in zen en het boeddhisme in het algemeen, dat is felheid, heilige woede en passie.” Ogenscheinlijk lijkt dat ook zo. Toch is er wel degelijk plaats voor heilige woede. Dat blijkt uit de levenswijze van een Japans zen-meester, misschien de onafhankelijkste van alle zen-meesters, Ikkyu, een poëet, een zwerver, een bohémien, die zegt: “Zonder passie, geen verlichting.” Hij zegt het soms nog anders: “Twintig jaar ben ik rondgegaan, razend en tierend, maar nu is mijn tijd gekomen.” Dat gesprek met Leo heeft zo’n indruk op mij gemaakt, omdat ik daar iets van die heilige woede mocht ervaren. Veel mensen hebben van Leo het beeld van zachtmoedig, hartelijk, warm en stil. Ongetwijfeld was hij dat óók. Hij speelde bij de oprichting van verschillende verenigingen, waaronder de IVAP, een beslissende rol, maar bleef daarbij steeds bescheiden op de achtergrond. Toch leefde dat felle ook in hem, met name als hij geconfronteerd werd met mensen, waarbij hij zijn eigen onmacht voelde om ze te helpen, en met vormen van lijden, waar hij geen raad mee wist en waartegen hij in opstand kwam. Dan stampvoette hij, met tranen, over die onmacht. Als ik iets van hem ontroerend gevonden heb, dan is het wel dat. Daar brak iets door, dat ook uitdrukking is van zen.

Jung heeft als geen ander die passie en heilige woede verdedigd. Ik denk daarbij aan een boek van hem, dat Fortmann mij liet lezen: Antwort auf Hiob, Antwort op Job, antwoord op het schreeuwen van Job. Voor mij heeft dat te maken met ‘don’t make opposites’, ‘geen tegenstellingen scheppen’. Wij moeten echter tegenstellingen eerst bij onszelf toelaten, waarbij als ‘opposite’ gezien wordt dat vuur en die felheid en heilige woede, die Fortmann noemt als het meest verdrongene: onze agressie. Deze agressie, in de positieve zin van het woord, zegt ‘nee’ tegen een bestaan, dat je diep in je hart niet kunt aanvaarden. Eigenlijk zeg je ‘nee’ tegen een kijk op het bestaan, want wij weten niet wat het bestaan is, wij kennen het niet. Door onze kijk te veranderen, veranderen wijzelf, gaat ons hart open en gaan onze zintuigen open. Alleen daardoor kan de werkelijkheid veranderen. Dat is prachtig weergegeven door een leerling van Daisetz Suzuki. Hij stuurde zijn vrienden met Nieuwjaar altijd een kaart: “Happy new ear”, “Ik wens je nieuwe oren”. Daar verstond hij ook onder: nieuwe ogen en een nieuw hart. Dat is precies wat Fortmann bedoelde met de geest, die waait

waar hij wil, de geest, die niet buiten ons werkt, maar in ons hart. Soms is de enige weg om daar dicht bij te komen: die heilige woede, die passie en dat vuur.

Wat is zen? Daar is op het ogenblik een hele discussie over, met name in Japan, waar zen in de oorlog een scheve schaats reed. Zen heeft daar gekozen voor het militaire establishment en voor de oorlog. Er zijn beroemde, verlichte zen-meesters, met grote, blinde vlekken. In zulke situaties duikt altijd weer de vraag op: Over welke zen hebben wij het? Over wiens zen gaat het?

Er is ooit in het boeddhisme een beweging gekomen, die vorm kreeg in begrippen, in rituelen, in boeken en in manieren van training. Deze vormen leidden onvermijdelijk tot beperking. Dat is een grote paradox, waarmee wij moeten leven. Wij zijn zeer beperkt in onszelf, in ons 'ik', en tegelijk open naar het onbegrensde. Toch, ondanks die verschillende vormen, kun je boeken over zen lezen en na een paar bladzijden het gevoel krijgen: 'ah, dat is zen'. Op dezelfde manier echter geldt dat ook voor psycho-analytici, voor marxisten en misschien ook voor jungianen. Als je een beetje gevoelig bent voor een bepaalde taal, herken je ook de richting die daarbij behoort. Dat is een tegenstrijdigheid, want geen enkele wereldbeschouwing wil zich opsluiten in beperktheid. Het merkwaardige is nu, dat zen deze tegenstrijdigheid uitdrukt. Men vroeg een keer aan een beroemde zen-meester: "Wat is zen?" Hij antwoordde: "Het enige dat ik kan zeggen is: het is in elk geval geen zen." Hij zei er nog iets bij: "Als je het woord zen gebruikt of het woord Boeddha of welk ander woord: spoel je mond." Het is buitengewoon indrukwekkend hoezeer zen zichzelf relativeert. Zen wil geen leerstellig systeem zijn van begrippen en concepten.

Dan nu opnieuw de vraag: Wat is zen? Ik zal proberen een antwoord te geven met behulp van een opmerking van Daisetz Suzuki. "Zen", zegt hij, "is de houding waarbij je ontdekt dat het leven één onmogelijke vraag is, geen wetenschappelijke, niet eens een **psychologische** vraag, maar één grote koan, één raadsel, dat mij uitdaagt mijn persoonlijke uitdrukking te geven." Suzuki zegt daarbij: "Ik kan dit alleen maar vergelijken met iemand die een weg gaat, die plotseling ophoudt en die moet springen en niet weet waar hij terechtkomt." Zoals een eigentijdse zen-meester, de leraar van mijn eigen leraar dat formuleerde: "Ga staan op een plek waar nog nooit iemand gestaan heeft." Hij gaf daarmee aan dat ik antwoord moet geven op de onmogelijke vraag van het bestaan, volstrekt uniek als niemand anders. Ik moet dus mijn eigen uitdrukking geven, met alle angst die dat oproept, met alle twijfel, zó diep, dat die twijfel en die angst in de zen-taal heet: 'de grote dood'.

In een van de verhalen in het boek dat heet Verhalen van de Blauwe Rots staat de zeer aangrijpende geschiedenis van een monnik, die al in zijn vijftigste is, lang heeft gemediteerd en er niet uitkomt. Deze man zit vastgeroest in de zen-vormen van zijn tijd. Tenslotte komt hij bij een oude meester, die hem daaruit wakker schudt en zegt: "Waarom blijf jij mediteren? Waarom blijf jij doorgaan?" "Ik heb geen vrede", zegt hij, "ondanks mijn training. Ik vind geen vrede. Dit is het niet." "Nee", zegt de meester, "dit is het niet, omdat jij altijd kijkt naar wat van buiten komt. Jij moet luisteren naar dat wat nooit uit iemand anders kwam, naar dat totaal nieuwe, waardoor jij het universum op een nieuwe manier totaal herschept, waardoor het voor jou levend wordt." In het Engels staat er: "Cover the whole universe." Dat betekent hier niet: "Bedek het universum", maar: "Omvat het universum". Word zó wijd, dat jij als het ware op een nieuwe manier de werkelijkheid tot bestaan roept, als een schepping uit het niets. Op dat moment gaat er iets voor hem open en breekt hij met alles wat voor hem zen is en drukt hij dat op een eigen, unieke manier uit.

Toen iemand de zen-meester Rinzaï vroeg: “Hoe kom ik tot de Boeddha? Hoe kom ik tot zen?”, antwoordde hij: “Dood de Boeddha! Dood zen! Dood al die begrippen die in de weg staan en luister naar het woord uit je hart.” Eén van de bekendste teksten in de zen-traditie is de hart-soetra. De hart-soetra is eigenlijk een wegstrepen van alle bekende begrippen. Alle woorden zoals ‘verlichting’: weg ermee! Een eerste reactie is dan: ‘nou, er zal niet veel overblijven’! Het merkwaardige is echter dat dan alles overblijft, want wat weggegooid wordt is beperktheid en wat overblijft is onbeperkt. Wij hebben als beperkte wezens iets in ons dat denkt: ‘als dat er niet meer is, dan blijft er niets over’, maar er blijft alles over.

Toen men aan Suzuki vroeg: “Wat is eigenlijk de leegte?”, antwoordde hij: “Volheid”. Hij antwoordde met een tegenovergesteld begrip, maar eigenlijk zei hij, om een uitdrukking van Kierkegaard te gebruiken: ‘Kijk, hier barst de taal’. Eigenlijk zou ik ook bij mijn eigen woorden moeten zeggen: ‘Kijk, hier barst de taal’. Ik kan hier alleen maar stamelen. Ik kan proberen bij mijn ervaring te blijven zoals ik hier zit en proberen dat zo eerlijk mogelijk te doen. Ik kan alleen maar kijken wat er in mij veranderd is en hoe ik met nieuwe ogen, door zen, heel veel dingen van mijn westerse cultuur opnieuw lees.

We keren terug naar de situatie, waarin het lijkt of de mens de wereld schept, juist op het punt dat hij het gevoel heeft dat hij doodgaat. Dostojewski schildert exact zo’n situatie in de meest dramatische passage van zijn boek *De gebroeders Karamazow*, de meest zen-achtige passage: ‘De legende van de Groot-Inquisiteur’. “De hemel zwijgt. Je hebt alleen het woord van je hart, het geloof van je hart. Er is niets waar de mens zo’n angst voor heeft, want het betekent doodgaan aan twijfel, doodgaan aan alles wat er vroeger was. Er is niets waar de mens zo’n angst voor heeft dan oog in oog met de echte diepe vragen van het leven helemaal alleen te zijn, met de stem van je hart en van daaruit de wereld opnieuw te zien.”

We kunnen ons afvragen of Jung ook zulke ervaringen had. Daarbij is het – evenals bij Dostojewski – volstrekt onbelangrijk of de woorden die hij gebruikt overeenkomen met de woorden van zen. In 1944 kreeg Jung een hart-infarct. Nadat hij hiervan hersteld was, schreef hij: “Er was (...) iets (...) dat ik als winst uit de ziekte overhield. Ik zou het willen formuleren als een ja-zeggen tot het Zijn, een onvoorwaardelijk ja tot dat wat is, zonder subjectieve bezwaren. De omstandigheden van het Zijn accepteren zoals ik ze zie, zoals ik ze begrijp. (...) Eerst na mijn ziekte begreep ik hoe belangrijk het ‘ja-zeggen’ tegen het eigen lot is. Op deze wijze immers is er een ‘ik’ aanwezig, dat ook standhoudt als het onbegrijpelijke geschiedt. Een ‘ik’ dat niet versaat, dat de waarheid verdraagt en tegen wereld en noodlot is opgewassen.” Jung benadrukt dus het belang van het ‘ja zeggen’ tegen het bestaan. Kan dat wel? Vroeg of laat gebeurt immers in het leven het onbegrijpelijke. Wat is gebeurd op 11 september, is één vorm, kinderprostitutie en zelfmoord zijn andere vormen. Toch moeten wij ook daarin overeind blijven en ‘ja zeggen’. Dat kan alleen op een subjectieve manier, die gekleurd is door mijn eigen hart, op een unieke manier, zoals ik alleen de wereld zie en ervaar. Dat is een merkwaardige ommekeer: plotseling, op een dood punt van **Jungs** leven, is daar ineens een ‘ja zeggen’ tegen een wereld, die door hem op een nieuwe manier wordt gezien.

Ik wijs nu naar één van de oudste soetra’s uit het boeddhisme, waar gesproken wordt over het ontwaken van de Boeddha. Het betreft eenzelfde ommekeer. “In de middernacht vóór zijn ontwaken, zag de kluizenaar nog geen glimpje licht. Alles was dicht, alles was op slot; een eindeloze keten van geboorte, lijden, dood, opnieuw geboren worden, lijden en dood.” Drie, vier uur later zegt hij: ‘Nu is met mij heel de werkelijkheid bevrijd en kan ik totaal ja

zeggen’.” Er is iets veranderd dat voor de Boeddha ineens van dood levend wordt en dat hij ook zo noemt: ‘een opstanding uit de dood’.

Jung schrijft over zijn herstel na zijn hart-infarct het volgende: “Teleurgesteld dacht ik: ‘Nu moet ik weer terug naar het ‘kistjes-stelsel’! Het kwam mij namelijk voor alsof (...) ieder mens voor zichzelf alleen in een kistje zat. (...) Het leven en de gehele wereld schenen mij een gevangenis toe (...)” Jung verlangde naar een open wereld, die onbegrensd was. Hij verlangde naar wat in de taal van zen heet: ‘het verlies van het ‘ik’. Dit klinkt – vind ik – wat kil en ik zou de voorkeur geven aan een uitdrukking, die wij kennen uit de psalmen: ‘vermorzeling des harten’. Daar is iets gesmolten, het stroomt weer of, om de woorden van Leo te gebruiken, daar is weer vuur dat door alles heenbarst. Vaak heeft die doorbraak plaats op punten, waar ons keurige bestaan scheuren vertoont, waar wij bang worden en angstig, omdat het lijkt of alles wat bekend is, ook in onszelf, wegvalt. Dit is een keer prachtig vertolkt door Lennard Cohen, een pop-zanger die al jaren in een zen-klooster zit. “There is a crack in everything, its there the light comes in”, “Er is een barst in alles, daar komt het licht naar binnen.”

Ook bij Jung barst de werkelijkheid en kiest hij onvoorwaardelijk voor zichzelf. Het volgende citaat illustreert zijn radicale ‘nee’ tegenover alles wat van ‘buiten’ op hem afkomt. “Iets in mij dat sprak (...). Iets in mij dat opstandig is en geen stomme vis wil zijn. Als dat met de vrije mens niet het geval was, zou er enige eeuwen vóór Christus geen Job zijn geschreven. De mens behoudt zich een ‘ja maar’ voor, zelfs tegenover het goddelijk raadsbesluit. Waaruit zou anders zijn vrijheid bestaan? En wat zou deze vrijheid betekenen als zij niet in staat was haar belager te belagen?” Nog een citaat daarover: “Ik heb de geest die mij dreef aan het woord gelaten. Nooit heb ik een sterke weerklank op mijn werk verwacht. Dit werk vormt een tegenstuk van de wereld van mijn tijd en ik heb datgene moeten uitspreken dat niemand wenst te horen. Derhalve heb ik mij dikwijls, vooral in het begin, verloren gevoeld. Ik wist dat de mensen afwijzend moesten reageren, omdat het moeilijk is het tegenstuk van de bewuste wereld te aanvaarden.” Jung brak door al het bekende en algemeen aanvaarde heen en zag de werkelijkheid op een totaal nieuwe manier.

Deze doorbraak is de vrucht van een bepaalde houding, van wat men in zen ‘meditatie’ noemt. Ook Jung laat deze houding zien, getuige het volgende citaat. “Ik spreek in dit boek (Herinneringen Dromen Gedachten) veel over mijn subjectieve opvatting van de wereld, die niettemin geen product is van het rationele denken. Het is veeleer een aanschouwen, zoals men kan bereiken wanneer men opzettelijk met halfgesloten ogen en ietwat dove oren probeert om de vorm en de stem van het Zijn te zien en te horen.”

Zowel de nieuwe kijk op de werkelijkheid als de zoektocht daarnaar, zijn volstrekt uniek en voor ieder individu totaal anders. Jung beschrijft dat op indrukwekkende wijze. “Ik heb (...) de ontmoeting met alle zogenaamde heiligen vermeden. Ik deed dit omdat ik mij op mijn eigen waarheid aangewezen achtte en niets kon aannemen dan wat voor mezelf bereikbaar was. Ik had het diefstal gevonden als ik van de heiligen had willen leren en hun waarheid voor mij zou hebben geaccepteerd. Hun wijsheid behoort hun toe, mij behoort slechts wat uit mezelf voortkomt. In Europa vooral kan ik niet borgen bij het Oosten, ik moet uit mijzelf leven – uit dat wat mijn innerlijk zegt of wat de natuur mij brengt.” Men hoort hier de echo van de laatste regel van de hart-soetra: “Ga aan alles voorbij. Breng het unieke tot uitdrukking: het woord dat uit het hart komt.” In de traditie van zen is er een naam voor die diepste ervaring: ‘verlichting’, ‘satori’.

De Boeddha zegt maar één keer: “Er is het ongeboorene, onbegrensde, onsterfelijke. Was dat er niet, dan zou er geen bevrijding mogelijk zijn.” Voor de rest probeert de Boeddha – en dat is niet altijd gezien, want ook het boeddhisme is vaak verward tot een ideologie – de vragen af te houden, probeert hij de grond onder ons vandaan te halen. Is er een God? ‘Ja’ is niet goed, ‘nee’ is niet goed. ‘En ja èn nee’ is niet goed. ‘Noch ja noch nee’ is ook niet goed. Intussen gebeurt er iets, alsof er een deur opengaat: verlichting, bevrijding, verlossing.

Kende Jung dat? Ja, het blijkt dat – naast de ervaringen waaruit hij zijn wetenschap putte – hij ook andere, diepere ervaringen gehad heeft. Ik zal zijn eigen woorden gebruiken. Voor mij is dit een beschrijving van wat in de taal van zen ‘verlichting’ heet, ‘satori’. Misschien is het daarom wel zo authentiek, omdat het geen zen-woorden bevat. Jung spreekt hier weer over de belevissen na zijn hart-infarct. “Men deinst terug voor de uitdrukking ‘eeuwig’, maar ik kan deze belevissen slechts beschrijven als zaligheid van een buiten-tijdelijke toestand, waarin heden, verleden en toekomst één zijn. Al wat in de tijd geschiedt, was daar tot een objectieve eenheid samengevoegd. Niets was meer in de tijd na-elkaar gesteld, niets kon naar tijdsbegrippen worden gemeten. Het beleven kon het best als een toestand worden gekenschetst, als een gevoelstoestand, die men zich echter niet kan voorstellen. Hoe kan ik mij voorstellen dat ik tegelijkertijd zoals eergisteren, heden en overmorgen ben? Dan zou een bepaald iets nog niet zijn begonnen, iets anders zou duidelijk tegenwoordige tijd zijn, nog iets anders zou reeds zijn geëindigd – en toch zou het allemaal één zijn. Het enige dat het gevoel nog zou kunnen vatten, zou een som zijn, een glinsterend geheel, waarin verwachting van het beginnende evenzeer besloten ligt als verrassing over het juist zich voltrekkende en bevrediging of teleurstelling over het resultaat van het reeds gebeurde. Een onbeschrijfelijk geheel, waarin men ook zelf verweven is en dat men toch met volkomen objectiviteit waarneemt.” Hoe scherp Jung ook weet te formuleren: het blijft stamelen, omdat een mystieke ervaring zich nu eenmaal niet in een werkelijk adequate taal laat uitdrukken.

Men heeft eens aan de Boeddha gevraagd: “Kunt u het onnoembare ook uitdrukken in een taal die precies het tegenovergestelde is van de taal die u in feite gebruikt?” “O ja”, zei hij, “dat kan. Men kan hetzelfde in een tegenovergestelde taal bij mensen teweegbrengen.” Uit deze woorden van de Boeddha blijkt dat er geen garantie bestaat: niet voor zen-taal, niet voor boeddhistische taal en niet voor christelijke taal. Ooit vroeg de christelijke theoloog Winston King aan Daisetz Suzuki om weer te geven wat voor hem de kern van het boeddhisme was. Suzuki gaf een antwoord in zen-termen, waarop King zei: “Denkt u dat het christendom of het Westen dat in een eigen taal zou kunnen uitdrukken?” “O ja”, zei hij, “zonder meer, maar ik hoor nu eenmaal in het Oosten thuis. Het is mijn vorm, mijn zen-taal.” “Wel”, zei King, “geeft u eens een voorbeeld.” Toen zei Suzuki: “In het begin schiep God hemel en aarde. Het was een schepping uit het niets, plotseling, uniek. Het was een schepping op één woord, zoals een kind dat heeft, dat de ogen opendoet en het leven ziet als één, groot, onbegrensd wonder.” Suzuki beschreef hier een ervaring, die voor hem de meest fundamentele en wezenlijke van alle ervaringen was, namelijk de schepping uit het niets, als een opstanding uit de dood. In het gesprek met een christen gebruikte hij daarvoor christelijke taal.

Zoals gezegd, is het bestaan volgens Suzuki één onmogelijke vraag, die mij uitdaagt mijn unieke uitdrukking te vinden. Op soortgelijke wijze vat Jung het bestaan op en hij geeft daar in de volgende tekst een glasheldere omschrijving van. “(...) ikzelf ben een vraag die aan de wereld is gericht, ik moet zelf het antwoord vinden, anders ben ik uitsluitend op het antwoord van de wereld aangewezen. Dat is de boven-persoonlijke levensopdracht, die ik slechts met moeite vervul.” Jung heeft altijd het besef gehad, dat hij oog in oog met een werkelijkheid stond, die mysterie is, die onbekend en onbegrensd is. Ondanks – beter gezegd dankzij – zijn

wetenschappelijke bedrijvigheid, groeide het besef dat het bestaan één onmogelijke vraag, één grote koan is. Op het eind van zijn leven brengt hij dit als volgt onder woorden: “Met het Mysterium Coniunctionis had mijn **psychologie** voorgoed een plaats in de werkelijkheid gekregen en was, als geheel, historisch ommuurd. Mijn taak was nu volbracht, mijn werk verricht, het had een basis. Maar op hetzelfde ogenblik dat het vaste grond had gevonden, bereikte ik de uiterste grens van het wetenschappelijk toegankelijke, het transcendente, dat zich aan elk wetenschappelijk oordeel onttrekt, het Archetype ‘an sich’.”

Suzuki karakteriseert het bestaan als één onmogelijke vraag, één zogenaamde koan. In feite heeft de zen-traditie in de loop der eeuwen hele reeksen koans verzameld. Dit zijn vragen, waarop geen rationeel antwoord mogelijk is, waarop men alleen vanuit de eigen situatie een persoonlijke reactie kan geven. Enkele voorbeelden zijn: ‘Als je in je handen klapt, wat is dan het geluid van één hand? Laat mij jouw gezicht zien dat je had, vóórdat je ouders geboren werden’. Koans leren ons af om de vraag naar de zin van het leven, te beantwoorden met begrippen en concepten. Helaas is het gebruik van koans in de zen-traditie vaak geformaliseerd. Dat is het gevaar van elke beweging, dat ze een starre methode wordt. Dan moet men een bepaalde hoeveelheid koans hebben doorgewerkt om een bepaalde stap op weg naar verlichting te zetten. Zo is het niet. Koans kunnen je de ogen openen voor het appèl dat op jou persoonlijk gedaan wordt. Ze kunnen geen garantie geven, zoals een examen of een diploma.

Behalve over de koan, zou ik iets willen opmerken over karma, omdat daar ook veel misverstand over bestaat. Ik heb een keer iets heel schokkends gelezen over een ontmoeting tussen Joden en Tibetanen. De Tibetanen beweerden dat alles uiteindelijk karma is. “Als mensen in Auschwitz zijn omgekomen, dan is dat hun karma. Die mensen moeten in een vorig leven gezondigd hebben. De wetten van het Karma zijn onherroepelijk. De Boeddha heeft dat allemaal in kaart gebracht.” Daartegen kwamen de joden in verzet. Zij zeiden: “Nee, het bestaan kun je niet in kaart brengen. Voor ons is het bestaan een mysterie.”

Wat zegt nu de Boeddha zelf over karma? Hij gebruikt dit begrip in de betekenis, die het in zijn tijd had, namelijk: oorzaak en gevolg. Als ik steel, en ik doe het niet voorzichtig genoeg, kom ik in de gevangenis. Wij gaan echter volgens de Boeddha veel te ver als wij met het karma willen verklaren waarom de dingen zijn zoals ze zijn. Waarom is er lijden? Waarom is er dood? Wij gaan veel te ver als wij denken dat wij dat met ons verstand kunnen begrijpen.

Andere richtingen in het boeddhisme – waaronder zen – leggen niet zo’n nadruk op karma. Voor hen is de diepste grond van het bestaan mededogen. Wij moeten luisteren naar de noodkreten, zoals Jung dat deed in *Antwort auf Hiob*. Wij bestaan omdat het bestaan – al is het nog zo donker – reddend is, al kunnen wij niet begrijpen dat zelfs het meest donkere en abjecte en verlorene uiteindelijk verlossing is.

Tweemaal vroegen de leerlingen aan de Boeddha of het karma persoonlijk of onpersoonlijk is. Beide keren ontweek hij de vraag, zoals hij elke grote vraag ontweek. Waarom? De vraag droeg niet bij tot bevrijding van de illusie. De Boeddha achtte het van meer nut dat zijn leerlingen zouden mediteren over de zin van lijden en dood. Dat betekent: verdiep je niet in vragen, die wij niet kunnen beantwoorden. Word stil, open je hart en luister naar je hart. Boeddha gebruikte zijn woorden om de grote vragen van het bestaan open te houden. Wij misbruiken zijn woorden als wij daarmee willen antwoorden. Dan worden het éénduidige begrippen, vaste formules, die de vraag naar het transcendente dicht timmeren. Dat gebeurt

helaas maar al te vaak met de woorden van de Boeddha, maar ook met de woorden van het christendom en ook met de woorden van Jung.

Wij hebben een verkeerd idee van Jung als we alleen zien dat hij een nieuwe tak van wetenschap heeft ontwikkeld: de **analytische psychologie**, een wetenschap met nieuwe woorden en nieuwe begrippen. Natuurlijk, dat is geweldig, maar men mag zich in die woorden en begrippen niet opsluiten. Jung zelf was zich daarvan terdege bewust. Hij zegt: “De beslissende vraag voor de mens is: ben ik op oneindigheid betrokken of niet? Dit is het criterium van zijn leven. Slechts indien ik weet, dat het onbegrensde het wezenlijke is, verschuif ik mijn belangstelling niet naar futiliteiten en dingen die elke essentiële betekenis missen. (...) Wanneer men begrijpt en voelt, dat men reeds in dit leven aansluit bij het onbegrensde, krijgt men andere wensen, een andere innerlijke houding. Tenslotte ligt de waarde van de mens alleen in het essentiële en als men dat niet belichaamt, heeft men zijn leven verdaan. Ook in de verhouding tot anderen geeft het de doorslag, of het onbegrensde er al of niet in tot uitdrukking komt.”

Jung stuit hierbij op een paradox, die ook in zen heel sterk aanwezig is. We laten hem weer zelf aan het woord. “Het gevoel voor het onbegrensde maak ik mij echter pas dan eigen, wanneer ik mij de uiterste beperking opleg. De uiterste beperking van de mens is het Zelf; het manifesteert zich in het besef: ik ben slechts dàt. Alleen het bewustzijn van mijn engste begrenzing in het Zelf sluit aan bij de onbeperkte van het onbewuste. Hier ervaar ik mezelf tegelijk als begrensd en eeuwig (...). Doordat ik mij (...) beperkt weet, heb ik de mogelijkheid, mij ook het onbeperkte bewust te worden. Maar alleen dàn.” Al gebruikt Jung hier eigen woorden als ‘Zelf’ en ‘onbewust’: dit is zen.

Er bestaat hierover een onmogelijke vraag, een koan: “Hoe haal je een vogel uit een fles, zodat hij vrij kan vliegen, zonder de fles kapot te maken?” In de fysieke werkelijkheid kunnen we de fles kapot maken, maar in onze menselijke situatie kunnen we dat niet. Wij kunnen onze beperking niet doorbreken. Wij kunnen echter wèl de vogel leren, met fles en al, rond te vliegen. In de fysieke wereld kan dit weer niet, maar in onze menselijke situatie wèl. De menselijke vrijheid bestaat uit een vrije vlucht, waarbij we tegelijk gevangen blijven in onze vorm.

Het gaat hier om een algemeen menselijke situatie. Daarom geef ik een voorbeeld uit een andere cultuur. Een antropoloog ontmoet een oude Indiaan, die hem vertelt dat hij, midden in zijn beperktheid, onbeperkt is. De antropoloog begint heftig te protesteren: “U weet niet hoe onvrij ik ben. Ik voel mij net zo onvrij als een man, die geketend is aan een enorme berg en u vertelt mij dat ik als een vogel volkomen vrij kan rondvliegen in alle richtingen van het universum?” “Ja.” “Dan moet u mij vertellen hoe ik dat kan doen.” “Wel”, zegt de Indiaan, “dan vliegt u volkomen vrij in alle richtingen van het universum rond als een man die geketend is aan een berg.”

Deze ontdekking van de onbegrensde, midden in de grootste beperktheid, is het begin geworden van mijn zen-weg. Ik voelde mij niet aanvaard. Ik kwam echt hopeloos aan bij mijn zen-meester in Japan en ik heb daar echt zitten janken. Toen zei hij: “Jij bent aanvaard, precies zoals je bent, precies zoals je hier zit met al jouw tranen.” Toen brak er een lichtstraal door en dat blijft een mysterie.

Ten slotte laten we Jung nog één keer aan het woord: “Voor zover wij kunnen weten, is dit de enige zin van de menselijke existentie: licht te ontsteken in de duisternis van het blote Zijn.”

Wat Jung hier zegt blijft mysterie. Wij kunnen er slechts over stamelen. Het ogenblik zelf waarop het licht wordt – hier – is God. Dit ogenblik, dit oneindige, brengt verlossing. Een oerbeleving van het levende moment.

** Voor de totstandkoming van dit artikel ben ik Paul Revis zeer erkentelijk. Hij heeft de redactie van deze publicatie verzorgd en de door mij à l'improviste gesproken tekst omgewerkt tot een geschreven en zeer leesbare tekst. Voorwaar geen sinecure!*